

Maidagene 1945 glede, fredsrus og knugende håpløshet -

Nasjonale retningslinjer for ivaretagelsen av evakuerte

Konservator Heidi Stenvold v/Gjenreisningsmuseet for Finnmark og Nord-Troms

Denne artikkelen som handle om nasjonale retningslinjer som gjaldt for de tvangsevakuerte som måtte vente på tillatelse til å reise tilbake til hjemstedene i Finnmark og Nord-Troms

Avisen Østlendingene beskrev situasjonen for de tvangsevakuerte 31.mai 1945:

Noen er det som i disse dager kan føle en betinget glede i sine hjerter. De er våre landsmenn i nord, de tvangsevakuerte fra Finnmark og Nord-Troms. De føler som vi takknemligheten og gleden over befrielsen etter fem års naziundertrykkelse. Men bak eller under denne følelsen ligge en annen: Bitterheten over den skjebne som rammet dem i krigens siste fase. Og uvissheten med hensyn til fremtiden. Det som en gang var deres hjem, ligger der nord som sotbrente ruinhauger. Båter og buskap og andre driftsmidler som skulle danne grunnlaget for deres eksistens, de er også borte. Likevel får finnmarkingens tanker i dag mot nord. De setter nå sine håp til myndighetene – de norske myndighetene som atter rår i landet – at de vil søke å hjelpe dem nordover igjen til midnattssolens land, hvor de på ruinene vil tufte sitt nye hjem. Oppgaven som venter dem kan synes knugende og håpløs. Men for våre landsmenn i nord er det håpet som gir lysning i tilværelsen. Selve framtidshåpet.

Gleden var stor og de tvangsevakuerte ivret og ville hjem for hjemlengselen var stor. Men oppholdet varte lengre for de fleste. Det var først og fremst menn som kunne skaffe brakkematerialer til veie som fikk reise hjem. Myndighetene stilte nemlig krav om tak over hodet før hjemflytting kunne finne sted. Miner langs kysten utgjorde også en stor fare og ryddingen av dem måtte under kontroll før tilbakereise var trygt. Dessuten måtte de tvangsevakuerte gjennomgå en helseundersøkelse som i hovedsak bestod av skjermbildefotografering og avlusning. Dette resulterte i et helsebevis og bare de som var friske skulle få lov til å begi seg på hjemveien. Grunnen var enkel. Det ikke fantes helsetjenester i Finnmark som kunne pleie syke og det måtte derfor unngås at syke reiste nordover. De syke kunne bli enda sykere og bringe med seg smitte.

Det tok tid å føre tilbake befolkningen og det store hjemkomst året ble ikke før i 1946. Ventetiden ble lang, og hva skulle man leve av og hvor skulle man bo i mellomtiden?

Det ble opprettet nasjonale retningslinjer for hvordan de tvangsevakuerte skulle ivaretas og ulike organer fikk sine ansvarsområder allerede i oktober 1944. Et nasjonalt utvalg, Riksutvalget for evakuering, ble opprettet og utarbeidet retningslinjer for fylkeskommunale og kommunale evakueringsutvalg som skulle ivareta de tvangsevakuerte. En sentral oppgave for evakueringsmyndighetene var å registrere de tvangsevakuerte slik at man på best mulig vis kunne bistå dem som hadde mistet både hjem og livsgrunnlaget med tanke på økonomisk understøttelse, innlosjering og sysselsetting. De som var registrert som tvangsevakuerte fikk en kontrollbok som bevis.

Evakueringsmyndighetens ønsket å legge til rette for at «hjelp til selvhjelp» ble mulig. Arbeid var løsningen. Målet var at alle arbeidsføre over 15 år skulle bringes inn i et fast og ordnet arbeidsforhold. Under selve transporten fra Finnmark fikk Trondheim hovedansvaret for å registrere arbeidstakere som skulle videre sørover, og det ble innhentet informasjon fra de kommunale arbeidsformidlingskontorene i Sør-Norge om hvilke typer jobber som fantes. Særlig innenfor jordbruk, skogsbruk og industriarbeid var det behov for arbeidskraft, men også innenfor hushold i private hjem som tjenestepiker og husholdersker og omsorgsoppgaver på eldresentre og sykehus. I Nord-Norge, men også på noen steder i Sør-Norge handlet det om å legge til rette for at fiskere skulle få delta i fisket ved å skaffe dem fiskeredskaper og hyre på båter. Dette var ikke bare viktig for den enkelte fiskers inntekt, men det også var en sentral proteinkilde for både de tvangsevakuerte og lokalbefolkningen. Fiskere som kom til steder i landet der de ikke fikk bruk for eget yrke slet med å tilpasse seg andre yrker. Ulike arbeidsmarkedstiltak ble iverksatt etter frigjøringen av Norge med tanke på at det skulle være et yrke som var nyttig for gjenreisningen som snekker og murer. Men arbeidsledigheten blant de tvangsevakuerte var betydelig, og økonomisk bistand ble nødvendig.

Økonomisk understøttelse ble opprettet av Riksutvalget for evakuering i oktober 1944 og ordningen ble videreført etter frigjørelsen. Det ble utbetalt dagpenger og pr. 25. juli 1945 var slik: Hovedpersonen i familien fikk 5 kr. Andre voksne kunne få inntil 2,50 og for barn under 12 år var det utbetalt 1,75 kr pr barn. Stønad skulle behøvsprøves og maksimumssatsen for en familie var 15 kr. Stønad skulle dekke utgifter til underhold, husleie og lys, men utgifter til brensel skulle dekkes av kommunen. Ved sykehusopphold ble det utbetalt full stønad. Leger og medisiner skulle dekkes etter trygdekassens regler. Stønad kunne også gis som et engangsbeløp til innkjøp av ulike forbruksvarer som sko og klær. Stønad ble utbetalt inntil 1949.

En vedvarende utfordring under hele oppholdet til de tvangsevakuerte var å skaffe innlosjering. Hele landet var preget av trangboddhet og nedslitte boliger med veggelus. På grunn av krigen var det ikke midler til nybygging og vedlikehold av den eksisterende bygningsmassen. Trangboddheten økte ytterligere da de tvangsevakuerte kom og det ble nødvendig å ta i bruk ulike former innkvarteringsmuligheter som skoler, kirker, forsamlingshus, private hjem og institusjoner. Samlingsleiere i Arbeidstjenestens leire ble opprettet i Sør-Norge ble opprettet i 1944 i ulike offentlige bygg. Offentlige ansatte innenfor ulike sektorer, så vel som personer i private bedrifter ble omdisponerte for å arbeide med de tvangsevakuerte så lenge som det var behov for det, og oppgavene deres var mangfoldige, fra registrering av tvangsevakuerte til avlusning. Da freden kom ville mange ha tilbake den innkvarteringen som de tvangsevakuerte hadde hatt, fordi den skulle brukes til andre formål som skolegang og innlosjering av arbeidere på gårder. Arbeidet med innlosjering var en stadig pågående prosess og ordførere hadde muligheten til å rekvirere rom til tvangsevakuerte dersom ingen i lokalbefolkningen meldte fra om at de hadde mulighet til å gi tvangsevakuerte innkvartering. Ordførere skulle gi tilbakemelding til fylkesansvarlige for evakueringen om hvor mange tvangsevakuerte de kunne motta i de ulike kommunene basert på hvilke muligheter som fantes. Antall rom, senger, ulltepper, sengetøysett ble telt opp. Det ble også gjort rede for muligheter for matlaging og kroppsvask. Det fantes imidlertid et mye brukt alternativ som de tvangsevakuerte benyttet seg av. De som hadde slekt, familie og venner kunne bo hos dem.

Det kom atskillig flere tvangsevakuerte til Nordland og den delen av Troms som ikke ble tvangsevakuert enn til Sør-Norge. 70% ble i nord og 30% kom til Sør-Norge. Nordland var det fylket som mottok flest tvangsevakuerte, og konsekvensen ble stor. Sykelighet i Nordland seg betraktelig som følge av tvangsevakueringen. På overfylte evakueringstransporter var de tvangsevakuerte utsatte for smittsomme sykdommer som difteri, tuberkulose og dysenteri, så vel som skabb og lus. Denne smitten spredte seg ut i lokalsamfunnene på stedene de kom til. Faren for smitte vedvarte også etter at de var kommet frem og ble innkvartert i trangbodde boliger. De tvangsevakuerte fikk både tilbud som var rettet spesielt mot dem som på fiskerisykehuset i Kabelvåg og de fikk også samme behandling på samme sted som de fastboende. Avlusning og skjermbildefotografering av tvangsevakuerte var en prioritert oppgave i helsevesenet landet over både i forbindelse med mottaket av de tvangsevakuerte og hjemreisen.

Tiltakene som ble iverksatte fikk betydning, men var tilbudet dekkende for de tvangsevakuertes behov? Det vil det komme en doktorgradsavhandling av undertegnede som blant annet vil undersøke betydningen av tiltakene i praksis. Følg med!

Heidi Stenvold

Kilder:

Avisa Østlendingen 31. mai 1945

Upubliserte kilder manus fra foredrag:

-30/7-2019: «Skrikende mangel på rom, klær og sko - Norge som flyktningmottak for de tvangsevakuerte fra Finnmark og Nord-Troms 1944/46», Foredrag kulturdugnad Gamvik

-05/5-2018: Tvangsevakuertes livsopphold, Nord-Norsk historielag, Havøysund

-11/11-2016: «Norge som flyktningmottak 1944 og 45», Utstillingsåpning Tromsø museum, i forbindelse med phd kurs i visuell formidling

Riksarkivet, medisinalberetning Nordland 1944 og 1945

<https://nsd.no/polsys/data/forvaltning/enhet/7805/endringshistorie>

Riksarkivet, Forsyningsdepartementet,

Riksarkivet, Flyktning og fangedirektoratet

Watts, Inger Selven, *De kom til oss - tvangsevakueringen av Finnmark og Nord-Troms*, Oslo 2016.